

Wanda Ożarowska

"Les monuments historiques de la France", R. 1976 : [recenzja]

Ochrona Zabytków 32/1 (124), 78-82

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

podaje informacje o wystawie fałszerstw zorganizowanej w British Museum oraz o przykładach fałszerstw dzieł malarstwa współczesnego.

Rozdział jedenasty zawiera informacje o powodzi we Florencji, zniszczenia dzieł sztuki, jakie powódź ta spowodowała i akcji ich ratowania.

W dodatku wymienione zostały instytucje zajmujące się konserwacją malarstwa i kształceniem konserwatorów, warunkami ubezpieczenia zabytków sztuki przez Związek Towarzystw Ubezpieczeniowych Transportu w Hamburgu; podano też bibliografię.

Janusz Lehmann

Miesięcznik „ARCHITEKTURA”, Organ Stowarzyszenia Architektów Polskich SARP, nr 7—8, 1978

„Na szczęście w Polsce mamy bogate tradycje takiej działalności wobec historycznej substancji miast, którą obecnie nazywa się rewaloryzacją. Tradycje te, szczególnie w zakresie myśli teoretycznej, sięgają jeszcze czasów międzywojennych. Po wojnie zaś przeprowadziliśmy unikalne w skali światowej odbudowy starych miast z przystosowaniem ich do współczesnego życia. Starówki w Warszawie czy w Gdańsku, jak dotąd, znakomicie zdają egzamin jako nowoczesne osiedla mieszkaniowe. Niestety popełniliśmy także i wiele błędów, lansując tzw. nowoczesność tam, gdzie zupełnie to nie było potrzebne. Zbyt wiele miast historycznych zostało zszpeczonych wprowadzeniem w stare układy urbanistyczne zabudowy blokowej”.

Z tymi słowami wyjechali do Meksyku na XIII Międzynarodowy Kongres Unii nasi architekci, zabierając ze sobą specjalny numer swego miesięcznika, pełny materiałów poświęconych problematyce rewaloryzacji miast historycznych.

„Ochrona Zabytków” z radością wita tę inicjatywę SARP i Redakcji. Wspomniany numer „Architektury” zawiera oprócz problemowych artykułów Wojciecha Kalinowskiego, Jana Macieja Chmielewskiego i Pier Luigi Cervellati, również prezentację ośmiu projektów rewaloryzacji opracowanych przez różne zespoły (Politechnika Warszawska i PKZ) dla Kalisza, Chęcina, Pułtuska, Muszyny, Góry Kalwarii, Kazimierza Dolnego, Szydłowa i Kalwarii Pacławskiej.

Przytoczony na wstępie fragment redakcyjnej noty prezentującej numer „Architektury” winien napawać nas otuchą. Oto nie będą już więcej zszpeczone stare miasta historyczne. Budowniczość zrozumie swój błąd i nie pojawią się już nudne, standardowe osiedla mieszkaniowe w granicach wyznaczonych przed wiekami murami i basztami miejskimi.

Patrząc na realizacje budowlane, oceniając je pozytywnie lub negatywnie, zwykle kierujemy swoje sądy pod adresem architektów (obecnie raczej bezimiennych, dziwnie zaszyfrowanych biur projektowych). Rzadko pamiętamy o tym, że o realizacji decyduje dużo więcej instancji. W tym też numerze „Architektury” Pier Cervellati stwierdza z zalem, „że miasto współczesne, czy się tego chce czy nie, nie wyraża już zbiorowości, która ją zamieszkuje: jest mechanicznym zrealizowaniem kilku mniej lub bardziej udanych projektów, dokonywanym przez władzę ekonomiczną, biurokratyczną i administracyjną”. Autor dopatruje się źródeł trapiących nas trudności w fakcie braku wizji miasta przyszłości. Nie wiemy, jaki ma ono przybrać kształt. Zamiast budować, staramy się jedynie naprawiać, przy okazji najczęściej burząc własną przeszłość, która była o wiele lepsza od nowoczesnych metropolii czy pseudometropolii. Niepokojąca jest działalność burzycieli zespołów zabytkowych również dlatego, że wyraźnie widać, iż brak im koncepcji — czym wypełnić powstałe luki. Osiedla nasze, nie tylko te w granicach miast historycznych, sprawiają często wrażenie realizacji jedynie planu ilości izb, a nie koncepcji zespołów urbanistycznych.

Dlatego też dobrze jest, że obecne projekty rewaloryzacji nie ograniczają się jedynie do sugestii i zakazów w skali planów ogólnych, lecz sięgają poprzez plany szczegółowe aż do propozycji architektonicznych. Zespoły staromiejskie tego wymagają. Proponowałbym natomiast redakcji „Architektury”, aby zgodnie ze swym dobrym obyczajem prezentowania nie tylko projektów, ale i realizacji, powróciła za kilka lat do tych samych ośmiu miast. Pilnie oczekuję na gruntowne wnioski płynące nie tylko z opracowań studyjnych i projektowych, ale i z realizacji planów rewaloryzacji. Można przecież dopisać już kilka miast do listy stale powtarzanych naszych dokonań z lat pięćdziesiątych.

Janusz Kubiak

PRZEGLĄD ZAGRANICZNYCH CZASOPISM KONSERWATORSKICH

LES MONUMENTS HISTORIQUES DE LA FRANCE. Wyd. La Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites, Paryż, dwumiesięcznik.

Rocznik 1976

Zeszyt 1, stron 78, ilustracje

KORSYKA

J. Salusse, *Editorial (Od wydawcy)*, s. 1. *Chronologie de l'histoire Corse (Chronologia historii Korsyki)*, s. 2, 2 il. Zestawienie ważniejszych dat i wydarzeń z historii Korsyki, od epoki brązu do 1971 r.

J. C. Yarmola, *Architecture militaire en Corse. Les fortifications urbaines de Bonifacio (Architektura wojskowa na Korsykc. Fortyfikacje miejskie Bonifacio)*, ss. 4—13, 20 il. Dzięki położeniu

geograficznemu Korsyka, która w ciągu wieków była terenem licznych walk i najazdów, posiadała — szczególnie po stronie wschodniej — urządzenia portowe związane z żeglugą morską już w czasach antycznych, a nawet prahistorycznych. W 800 r. arystokrata pizański Bonifacio założył na południowym cyplu wyspy miasto swego imienia jako fort skierowany przeciwko Maurom. Historia i szczegółowa analiza fortyfikacji Bonifacio, rozbudowanych aż do czasów najnowszych, stanowi treść artykułu.

P. Colas, *Le château de la Punta à Alata (Pałac de la Punta w Alata)*, ss. 14—17, 6 il. Pałac Tuileries w Paryżu został w 1871 r. spalony przez komunistów i przez 11 lat brak było decyzji w sprawie jego odbudowy. W rezultacie ruiny poddano licytacji. Większość urządzeń, kamieni i marmurów zakupił książę Hieronim Pozzo di Borgo i jego syn Karol. Po przewiezieniu na Korsykę w pobliżu Ajaccio architekt Vincent rozpoczął budowę, inspirowany założeniami Filiberta Delorme i planem Pawilonu Bullant. Opis obiektu i prac konserwatorskich podjętych w 1972 r. wskutek zniszczeń kamienia. Od 1973 r. pałac jest miejscem festiwalu muzyki, teatru i poezji.

G. Moracchini-Mazel, I. J. Dupoux, *Les petites églises romane Corses (Małe kościołki romańskie na Korsyce)*, ss. 18—24, 13 il. Korsyka jest usiana małymi kościołkami, zagubionymi często w zieleni, zapomnianymi przez ludność. Architektura tych budowli charakteryzuje się prostotą form i proporcji oraz znakomitą zharmonizowaniem z pejzażem korsykańskim. Styl romański ugruntował się na Korsyce w końcu XI w. w okresie dominacji Republiki Pizańskiej, a rozwinął w XII—XIII w. i osiągnął apogeum w takich arcydziełach, jak katedry w Nebbio, San Michele de Murato, Trinita d'Aregno.

C. Lorgues, *Eglises baroques de la Corse (Kościółki barokowe na Korsyce)*, ss. 25—35, 24 il. Kościoły i sanktuaria barokowe o okazałych fasadach, zwieńczone kopułami i wieżami dzwonicz, dominują w krajobrazie miast Korsyki. Rządy Republiki Genuńskiej sprawowane od 1562 r. przyniosły reformę kościoła po Soborze Trydenckim, a z nią barok w architekturze sakralnej. Autor omawia historię rozwoju tego stylu na wyspie, najważniejsze z licznie zachowanych obiektów i zespołów oraz analizuje krzyżujące się wpływy francuskich i włoskich ośrodków i artystów.

F. Enaud, *Fresques et peintures murales en Corse (Freski i malarstwo ścienne na Korsyce)*, ss. 36—41, 15 il. Artykuł stanowi podsumowanie wyników badań nad mało znanym wystrojem malarstwa średniowiecznej architektury sakralnej Korsyki. Najstarszy zespół malowideł w kaplicy Notre-Dame-des-Neiges w Brando pochodzi z 1386 r. Najmłodsze malowidła — z ok. 1520 r. — to przedstawienia figuralne wykonane techniką *secco*. Przeprowadzono szczegółową analizę przedstawień ikonograficznych i wpływów artystycznych, wśród których dominują wpływy włoskie.

André Marie (frère), *Ouvrages religieux d'arts et de traditions populaires (Dzieła sztuki sakralnej i tradycje ludowe)*, ss. 42—47, 13 il. Dziedzictwo artystyczne Korsyki składa się głównie z dzieł importowanych lub wykonanych na miejscu przez artystów przybyłych z zewnątrz. Poczynając jednak od XVII w. zaczynają działać warsztaty franciszkańskie, które starają się podtrzymać tradycje lokalne i zachęcać do udziału w rozwoju kulturalnym miejscową ludność. Np. tak modne polichromowane ołtarze sprowadzane z Genui lub wykonywane przez mistrzów z Carrary — są naśladowane w stiuku, podobnie jak wiele elementów zdobniczych w architekturze. Również część drobnej rzeźby sakralnej w marmurze i drewnie, wyposażenia wnętrz (meblarstwo kapucyna Vittorio Fatio de Bastia) i malowideł jest pochodzenia lokalnego. Wśród zachowanych dzieł z XVII i XVIII w. wymienić należy bogato ilustrowany modlitewnik rodziny du Cap z Biblioteki Franciszkańskiej. Byłoby możliwe wskazanie dzieł pochodzenia wyspiarskiego także w innych dziedzinach sztuki, jak np. w dziedzinie złotnictwa, kowalstwa — wymaga to jednak inwentaryzacji, badań porównawczych i archiwalnych.

J. Poncin, *Quelques aspects de la protection des sites (Niektóre aspekty ochrony krajobrazu kulturowego)*, ss. 48—51, 6 il. Przedstawiono zagadnienia ochrony środowiska naturalnego człowieka, nie tylko od strony biologicznej, lecz także od strony estetycznej i społecznej; konieczność współdziałania różnych resortów z Ministerstwem Ochrony Środowiska. Utworzenie specjalnych stref ochrony krajobrazu, miast, zespołów zabytkowych itp. i ich inwentaryzacja mają uchronić Korsykę przed niebezpieczeństwem zachwiania równowagi krajobrazu wyspy. Należy więc unikać wszelkiego rodzaju technokracji i utrzymywać równowagę w akcji chronienia piękności i „dzikości” wyspy.

J. Jehasse, *La recherche archéologique (Badania archeologiczne)*, ss. 52—55, 6 il. Archeologia korsykańska ma zaledwie 20 lat. Co prawda już od XVI w. znane były liczne odkrycia, ale dopiero w latach 1954—1955 przeprowadzono pierwsze wykopaliska oparte na badaniach naukowych. Artykuł stanowi szczegółową relację z prac przeprowadzonych w wielu ośrodkach i w wielu rejonach wyspy. Przyniosły one tak znakomite rezultaty, jak np. odkrycie ruin ufortyfikowanych zespołów osadniczych z epoki brązu w Filittosa, Castelli d'Aragi, Castelli de Cucuruzzu lub kolonii rzymskiej w Aléria.

M. Mary, *La maison de la culture (Dom kultury)*, s. 56, 2 il. Opis działalności wzorowego domu kultury w klimacie i warunkach wyspiarskich Korsyki.

T. Casalonga, *La renaissance de l'artisanat (Odrodzenie rzemiosła)*, s. 57, 1 il. Rzemiosło korsykańskie wywodzące się z kultury pasterskiej ma dawną tradycję i choć później zostało zaniedbane

wskutek depresji ekonomicznej, może się poszczycić dużym dorobkiem. Od kilkunastu lat nad odrodzeniem twórczości rzemieślniczej pracuje stowarzyszenie-koooperatywa CORSICADA, powstała z inicjatywy grupy artystów-rzemieślników. Podano opis różnego rodzaju wyrobów wikliniarskich, tkackich, rzeźbiarskich i innych, a także działalności zmierzającej do szkolenia nowych kadr rzemieślniczych.

Działalność Caisse National MHS, ss. 58—60, 2 il.

Aktualności, ss. 61—65, 5 il.

F. Souchal, *Bibliografia*, ss. 66—67.

Y. Boiret, *Saint Germain des Prés (Saint Germain des Prés)*, ss. 68—69, 2 il. Plan rehabilitacji zespołu kościoła i pałacu opackiego wraz z otoczeniem; przedstawienie głównych tez; realizacja w latach 1975—1976.

J. J. Poulet-Allamagny, *Nadar à Marseille (Nadar w Marsylii)*, ss. 70—71, 4 il. Biografia Feliksa Nadara od 1860 r. aż do powrotu do Paryża w 1904 r.; opis zachowanej do dziś jego pracowni fotograficznej w Marsylii.

Ph. Renaud, *L'arc de triomphe de l'Etoile (Łuk Triumfalny na placu Gwiazdy)*, ss. 73—74, 5 il. Dzieje powstania Łuku Triumfalnego od położenia kamienia węgielnego w 1806 r. do odsłonięcia pomnika w 1836 r. Historia, architektura, dekoracja.

D. Rabreau, *La chapelle expiatoire du square Louis XVI à Paris (Kaplica pokutnicza na skwerze Ludwika XVI w Paryżu)*, ss. 75—78, 5 il. Opis zespołu wzniesionego według projektu P.-F.-L. Fontaine w latach 1816—1826, z pięknymi płaskorzeźbami Gérarda i dziełami innych artystów. Ongiś stojący w ciszy wśród drzew, a dziś położony w centrum Paryża obiekt, będący symbolem okresu Restauracji, jest arcydziełem zapomnianym i pomijanym przez turystów.

Zeszyt 2, stron 112, ilustracje

DWUSETNA ROCZNICA NIEPODLEGŁOŚCI STANÓW ZJEDNOCZONYCH AMERYKI

J. B. Duroselle, *Editorial (Od wydawcy)*, ss. 1—4, 5 il.

W. Brown-Morton, *The preservation of cultural property in the United States (Ochrona zabytków w Stanach Zjednoczonych)*, ss. 6—8, 1 il., str. w jęz. francuskim. Omówienie przykładowe rodzajów zabytków oraz — w układzie chronologicznym — aktów prawnych i form organizacyjnych stworzonych dla sprawowania opieki nad dziedzictwem kulturalnym Stanów Zjednoczonych. Ochrona zabytków realizowana jest w ścisłej współpracy władz federalnych z organizacjami prywatnymi.

C. Pitts, *Néoclassicisme in America (Neoklasycyzm w Ameryce)*, ss. 10—13, 4 il. str. w jęz. francuskim. Konstytucja amerykańska z 1789 r. stworzyła pierwszą nowoczesną, demokratyczną republikę na świecie. Hasła demokratyczne Grecji i Rzymu antycznego stały się wzorami dla młodej Ameryki, wpłynęło to także na styl budownictwa tego kraju. Tomasz Jefferson czerpał z tradycji francuskiej i rzymskiej. Maison Carrée w Nimes, wykopaliska w Pompei i Herkulanum stały się źródłem nowego stylu — neoklasycyzmu i empiru. Około 1820 r. zainteresowanie nowej generacji architektów (R. Mills, A. Parris, S. Willard, W. Strickland) sztuką grecką doprowadza do renesansu, którego szczyt przypada na lata ok. 1840 r. I choć ustąpił on innym stylom (gotycki, egipski, mauretański, włoski), Amerykanie uważają renesans grecczyzny za złoty wiek swojej architektury.

Ph. Duboy, *Thomas Jefferson, homme politique et Charles-Louis Clérisseau, architecte (Tomasz Jefferson polityk i Charles-Louis Clérisseau architekt)*, ss. 14—23, 13 il., str. w jęz. angielskim. Opierając się na badaniach spuścizny Tomasza Jeffersona (przede wszystkim jego bogatej biblioteki, autobiografii i dokumentów) autor przedstawia jego sylwetkę jako polityka, architekta i urbanisty. W 1785 r. Jefferson angażuje do budowy Kapitolu w Richmond architekta francuskiego Ch.-L. Clérisseau. Wzorcem jest Maison Carrée w Nimes, a idea — przystosowanie antyku do współczesności. Współpraca i poglądy obu tych indywidualności są tematem artykułu.

L. M. Gohel, *Une nouvelle Rome sur les rives du Potomac (Nowy Rzym nad Potomakiem)*, ss. 24—28, 5 il. Dzieje narodzin stolicy USA powołanej do życia aktem z 16 lipca 1790 r.; udział Tomasza Jeffersona i Jerzego Washingtona w wyborze miejsca; geneza planu miasta, którego opracowanie powierzono majorowi P. Ch. L'Enfant; kontrpropozycja T. Jeffersona. W projekcie L'Enfanta siedziba Kongresu i pałac prezydencki wyznaczają główną oś miasta, a całość założenia sięgała do mitologii neoklasycyzmu. Omówienie wyników konfrontacji idei L'Enfanta z postawą administratorów miasta, która spowodowała odejście architekta w 1792 r. i niezrealizowanie wielu założeń planu.

J. W. Reys, I. R. Stewart, *Pierre-Charles L'Enfant and the planning of Washington, D.C. (Pierre-Charles L'Enfant i założenie Waszyngtonu)*, ss. 28—32, 6 il. Wersja angielska poprzedniego artykułu.

F. Loyer, *Philosophie du pastiche (Filozofia pastiszu)*, ss. 34—38, 5 il., str. w jęz. angielskim. Przegląd znakomych osiągnięć architektury eklektyzmu w Stanach Zjednoczonych w XIX w. i omówienie ich pionierskiej roli w rozprzestrzenianiu również w Europie (Londyn, Paryż) budownictwa ze szkła i stali, a także naśladownictwa japońskiej sztuki. Wielkie znaczenie twórczości F. L. Wrighta.

J. M. Fitch, *The french contribution to american architecture Louisiana prototypes (Wkład Francuzów w architekturę amerykańską: prototyp z Luizjany)*, ss. 39—40, 44, 1 il., str. w jęz. francuskim. Gdy Francuzi budowali Nowy Orlean w 1718 r., mieli już za sobą doświadczenia w adaptacji nowych form domów w Nowym Świecie. Architektura pierwszych domów miała dwa źródła: na północy w dolinie Missisipi oraz na Antylach, wzorce zostały jednak przystosowane do miejscowego klimatu i budulca (cyprysy, sosny, tulipanowce). Proces przemian i adaptacji zakończył się dużo wcześniej niż wpływy francuskie wraz ze sprzedażą Luizjany w 1803 r. W artykule podano charakterystykę typu domu francuskiego na przykładzie reprezentatywnych obiektów.

J. H. Stubbs, *Les maisons des planteurs français dans la region de Baton-Rouge (Domy plantatorów francuskich w regionie Baton-Rouge)*, ss. 41—43, 6 il. Szczegółowe przedstawienie dzieł i charakterystyki domów plantatorów francuskich w regionie Baton-Rouge na trzech znakomych przykładach: plantacji Parlange z 1757 r., Magnolia Mound z 1791 r. i L'Ermitage z 1814 r. Reprezentują one ów styl wielkiej prostoty, bezpretensjonalności, elegancji i ekonomiki zarazem. Wszystkie trzy figurują w rejestrach zabytków.

S. Wilson, Jr., *La Nouvelle Orléans: le Vieux Carré (Nowy Orlean: Vieux Carré)*, ss. 46—56, 22 il. Tekst w jęz. francuskim i angielskim. Kanadyjski Francuz Jean-Baptiste Le Moyne, zakładając miasto Nowy Orlean w 1718 r., wybrał miejsce dominujące nad brzegiem żałomów Missisipi; plan miasta opracował naczelny inżynier Luizjany — Pierre le Blond de la Tour, przybyły z Francji w 1720 r., opierając go na zasadach fortyfikacji marszałka de Vauban. Podano analizę założeń planu, historię zabudowy i dzieje miasta, stanowiącego dziś historyczne jądro wielkiej, rozwijającej się aglomeracji amerykańskiej. „Stary Kwartał” jest chroniony przez prawo państwowe i zarządzenia municypalne, administrowany przez specjalną komisję, utworzoną w 1936 r. dla chronienia tej strefy historycznej.

F. Loyer, *Richardson et Furness, les maitres du néo-gothique américain (Richardson i Furness, mistrzowie neogotyku amerykańskiego)*, ss. 57—63, 14 il., str. w jęz. angielskim. Druga połowa XIX w. jest dla architektury amerykańskiej okresem wyzwolenia z wpływów europejskich. Epoka drogi żelaznej miała swe odbicie zarówno w architekturze, w okresie gwałtownej urbanizacji i industrializacji kraju, jak i w raptownym wzroście ludności. W okresie tym duże znaczenie ma działalność dwóch architektów: H. H. Richardsona i F. Furnessa, którzy torują drogę bardziej efektownym dziełom F. L. Wrighta i L. H. Sullivana — ojca nowoczesnych drapaczy amerykańskich. Dane biograficzne obu architektów, ze szczególnym uwzględnieniem wpływów, które ukształtowały ich twórczość, przegląd dorobku i analiza jego znaczenia dla rozwoju architektury amerykańskiej.

O. Bernier, *L'art français dans les collections américains (Sztuka francuska w zbiorach amerykańskich)*, ss. 64—66, 2 il. Naśladownictwo i zakupy — to dwa źródła architektury i sztuki francuskiej w zbiorach amerykańskich. Z zakupów G. Barnarda i J. Rockefellera powstała romańsko-gotycka budowla klasztorna, przeznaczona na filię Metropolitan Museum dla zbiorów sztuki średniowiecznej.

Liczne są pałace zamożnej burżuazji amerykańskiej, imitujące w sposób mniej lub bardziej udany pałace i zamki nad Loarą, Trianon itp. Pełno tu pastiszów, gdziekolwiek tylko ukazujących prawdziwą sztukę europejską. I choć dziś moda ta już minęła, wiele dzieł sztuki francuskiej przedostaje się za Atlantyk za sprawą chciwych zysków marszandów francuskich.

J. Serruys, *„The Elms” a Newport („The Elms” w Newport)*, ss. 66—70, 8 il. str., w jęz. angielskim. Liczne muzea amerykańskie mają sale wyposażone w dzieła sztuki z tej samej epoki. Te tzw. Period Rooms są bardzo znane, jak np. w Toledo Museum — z dziełami sztuki pochodzącymi z zamku w Chenailles, w Cleveland Museum — z Hôtel d'Hocqueville w Rouen, w Metropolitan — z boazeriami z Hôtel de Varengeville lub w Muzeum w Bostonie — z kolekcją Forsyth Wickes, lub też liczne „Period Rooms” Fundacji Ponts de Nemours. W tym samym celu zorganizowano zespół „The Elms” — „Wiązy” w Newport, w budynku, który jest kopią zamku francuskiego w Argenson Asnières pod Paryżem. Inne rezydencje w Newport są kopiami np. zamku w Blois, Russel Aitkens — pawilonu z Wersalu, a Rosclife ma portyk na wzór Grand Trianon. Podano historię zespołu „The Elms” zbudowanego w latach 1899—1901 dla przemysłowca Edwarda Berwinda przez architekta Horacego Traumbauera. Wyposażone we wspaniałe dzieła sztuki są dziś „Wiązy” ośrodkiem życia kultury francuskiej na gruncie amerykańskim.

R. B. Les *Châteaux des héros français de l'Indépendance (Zamki francuskich bohaterów niepodległości)*, ss. 72—78, 15 il. Historia życia i siedzib rodowych bohaterów wojny secesyjnej w Stanach Zjednoczonych, przedstawicielel arystokratycznych sfer francuskich. Są to: generał La Fayette, marszałek Rochambeau, marszałek de Castries i jego syn hrabia de Charlus, admirał hrabia d'Estaing, admirał hrabia de Grosse — markiz de Tilly. Zamek La Fayette'ów w Chavaniac został wykupiony przez Stany Zjednoczone i w uznaniu zasług generała stworzono tu ośrodek poświęcony jego pamięci.

Y. Bizardel, *Premiers pas des Américains à Paris (Pierwsze kroki Amerykanów w Paryżu)*, ss. 79—82, 7 il. Przedmiotem artykułu są pobyty w Paryżu oficjalnych i nieoficjalnych przedstawicieli Kongresu i Jerzego Washingtona, przybywających do Francji dla pozyskania Ludwika XVI, jego dworu, rządu i wszystkich warstw społeczeństwa francuskiego dla sprawy amerykańskiej. Silas Dean, Tomasz Jefferson, John Adams, gubernator Morris, a przede wszystkim Benjamin Franklin, dzięki szerokim kontaktom i pomocy przyjaciół — dawnych towarzyszy broni (m.in. La Fayette'a), doprowadzają do podpisania traktatu o przyjaźni i współpracy w 1778 r.

M. Delafosse, *Versailles au temps de Franklin et de Vergennes (Wersal w czasach Franklina i Vergennesa)*, ss. 83—88, 10 il., str. w jęz. angielskim. Historia pobytu Benjamina Franklina w Paryżu, negocjacji z hrabią de Vergennes doprowadzających do podpisania traktatów w 1778 r. i kontaktów z Ludwikiem XVI; opis Wersalu, stanowiącego tło tych wydarzeń.

Bibliografia, s. 88.

G. Van der Kemp, *Les mécènes américaines à Versailles (Mecenasi amerykańscy w Wersalu)*, ss. 89—90, 5 il., str. w jęz. angielskim. Po pierwszej wojnie światowej Amerykanie uważali za swój obowiązek pomóc Francji zniszczonej działaniami wojennymi. M. Tuck otwiera drogę mecenatowi amerykańskiemu jednocząc dobra Malmaison, a John Rockefeller ze swym architektem M. Bosworth zaczyna w 1923 r. odnowę Wersalu. Po drugiej wojnie światowej rodzina Rockefellerów prowadzi dalej dzieło, rekonstruując Farmę Marii Antoniny oraz większość zniszczonych dachów Grand Trianon. Ich przykład znajduje naśladowców, co doprowadza do utworzenia w Nowym Yorku w 1970 r. „Fundacji Wersalskiej”, dzięki której prace posuwają się naprzód i Wersal odzyskuje swą dawną świetność.

F. Loyer, *France, architecture 1950—1975 (Francja, architektura w latach 1950—1975)* i V. Scully, *United States, an architectural conversation (Stany Zjednoczone, dialog architektoniczny)*, ss. 92—105, 32 il. Dwugłos francusko-amerykański na temat wzajemnych wpływów i udziału w tworzeniu nowoczesnej architektury, ze szczególnym uwzględnieniem takich wielkich indywidualności, jak Le Corbusier we Francji i Louis Kahn w Ameryce. Artykuły bogato udokumentowane i ilustrowane.

Działalność Caisse National MHS, ss. 106—107, 2 il.

Aktualności, ss. 108, 110—112.

Chartres: Nettoyage et protection des vitraux (Chartres: czyszczenie i ochrona witraży), ss. 109—110.

ROK ROMAŃSKI/POITOU-CHARANTES

L. Vochel, *Editorial (Od wydawcy)*, s. 1.

P. Bonnard, *Réflexions sur la restauration des églises romanes en Poitou-Charentes (Refleksje na temat restauracji kościołów romańskich w Poitou-Charentes)*, ss. 3—10, 17 il. Omówienie przyczyn i najczęściej występujących rodzajów zniszczeń kościołów romańskich tego regionu oraz metod i technik stosowanych w pracach konserwatorskich. Artykuł uwzględnia następujące zagadnienia: prace wzmacniające statykę budowli; pokrycia dachowe; zniszczenia i zabezpieczenia fasad z dekoracją rzeźbiarską; walka z zawilgoceniem budowli.

Y. J. Riou, *Les églises romanes du Poitou (Kościoły romańskie w Poitou)*, ss. 10—17, 11 il. Rys historyczny, omówienie działalności fundacyjnej władców feudalnych i szczegółowy przegląd kościołów romańskich regionu Poitou, rozważenie charakterystycznych, wspólnych cech tych budowli, skłaniających do określenia ich mianem „*ecole poitevine*”.

P. Dubourg-Noves, *Apogée de la sculpture romane saintongeaise (Apogeum rzeźby romańskiej rejonu Saintonge)*, ss. 18—24, 16 il. Szczegółowy przegląd tematów ikonograficznych i motywów ornamentacyjnych, występujących w architektonicznej rzeźbie romańskiej, bogato dekorującej kościoły w Saintes, Angoulême, Aulnay i wielu innych miejscowościach tego rejonu.

Six mois d'activités culturelles avec l'Année romane Poitou-Charentes (Szesc miesięcy akcji kulturalnych związanych z Rokiem Romańskim w Poitou-Charentes), ss. 24—25, 3 il. Omówienie wystaw, koncertów i innych form działalności kulturalnej podejmowanych w tym okresie.

P. Reverchon, *Itinéraire des églises romanes méconnues de l'ancien diocèse de Saintes en Charente (Przewodnik po mniej znanych kościołach romańskich dawnej diecezji Saintes w departamencie Charentes)*, ss. 25—27, 3 il. W celu spopularyzowania i udostępnienia mało znanych wiejskich kościołów romańskich położonych w regionach Cognac i Barberieux, obecnie włączonych do departamentu Charentes, opracowano z okazji Roku Romańskiego trzy trasy turystyczne prowadzące z tych dwu miast. Przy każdym z wymienionych kościołów podano kilka informacji charakteryzujących obiekt i wskazujących rzeczy godne obejrzenia.

Działalność Caisse National MHS, ss. 27—29, 2 il.

Aktualności, ss. 29—30, 3 il.

J. Vernay, *Hôtel Jean du Moulin de Rochefort (Hôtel Jean du Moulin de Rochefort)* ss. 31—32, 2 il. Krótka nota monograficzna obiektu położonego w sektorze chronionym Poitiers, który po przeprowadzeniu prac konserwatorskich stał się od 1974 r. siedzibą Dyrekcji Regionalnej do spraw Kultury Poitou-Charentes, a także — dzięki działalności regionalnych służb i ośrodków Caisse National MHS — znaczącą placówką kulturalną.

C. de Maupeou, M. F. de Christen, *Restauration des peintures murales de la voûte de la nef à Saint-Savin-sur-Gartempe (Konservacja malowideł ściennych na sklepieniu nawy w Saint-Savin-sur-Gartempe)*, ss. 33—56. W sierpniu 1967 r. J. Taralon — generalny inspektor zabytków alarmuje administrację o stanie zagrożenia sklepienia kościoła Saint-Savin-sur-Gartempe, na którym pojawiło się podłużne pęknięcie. Sklepienie pokryte jest jednym z najświetniejszych zachowanych zespołów romańskich malowideł ściennych. Artykuł stanowi bardzo szczegółową i obszerną relację z podjętych działań, przeprowadzonych badań, rodzaju dokumentacji, prac zabezpieczających i konserwatorskich — ze wskazaniem napotkanych trudności i metod stosowanych dla ich pokonania. Zawiera także opis stanu zachowania obiektu przed rozpoczęciem obecnych prac i interwencji podejmowanych w poprzednich okresach. Prace prowadzono od 1968 do 1974 r. Podano szczegółową bibliografię.

F. G. Pariset, *Bordeaux, urbanisme et architecture (Bordeaux, urbanistyka i architektura)*, ss. 57—62, 14 il. Dzieje, historia rozwoju przestrzennego i charakterystyka zabudowy Bordeaux od założenia pierwszego miasta przez Rzymian do lat dwudziestych naszego wieku.

C. H. Aubert, *Une opération pilote dans le secteur sauvegardé de Bordeaux (Wzorcowa akcja w sektorze chronionym w Bordeaux)*,

ss. 63—66, 9 il. Krótka charakterystyka sektora chronionego Bordeaux, który ze względu na swoją powierzchnię (150 ha) pozostaje ciągle na pierwszym miejscu wśród miast Francji. Omówienie jego tradycyjnej roli w organizmie miejskim. Klasyfikacja 4500 budynków znajdujących się w obrębie tego sektora pozwala uznać ośrodek staromiejski Bordeaux za najwspanialszy zespół architektoniczny XVIII w. Opis prac podejmowanych kompleksowo w obrębie kwartałów zabudowy wokół wieży de Gassies.

J. du Pasquier, *L'oeuvre des serruriers bordelais du 18e siècle (Dzieła kowalstwa z XVIII w. w Bordeaux)*, ss. 67—72, 14 il. Artykuł poświęcony wyrobom kowalstwa artystycznego, bardzo bogato reprezentowanym w Bordeaux w postaci krat, balkonów, poręczy, klatek schodowych itp., zdobiących ulice miasta, a także krat wewnętrznych w budowlach kościelnych. Znane są nazwiska twórców niektórych z tych arcydzieł, ale poza nimi pozostaje jeszcze ogromna liczba anonimowych twórców tej sztuki na bardzo wysokim poziomie artystycznym.

Zeszyt 4, stron 96, ilustracje

P. Dussaulle, *Editorial (Od wydawcy)*, s. 1—3.

Un colloque de la section française de l'ICOMOS sur: les restaurations françaises et la Charte de Venise (Kolokwium francuskiej Sekcji ICOMOS na temat: konserwatorstwo francuskie a Karta Wenecka), s. 4.

P. Prunet, *Restauration de la Cathédrale de Nantes (Restauracja katedry w Nantes)*, ss. 5—14, 24 il. Historia powstania katedry i jej dramatyczne dzieje aż do wielkiego pożaru w styczniu 1972 r., który zniszczył całkowicie dach z wieżą, ciężko uszkodził sklepienia nad nawą, transeptem i chórem i całość galerii obiegających dookoła dachu, a także spowodował poważne zniszczenia we wnętrzu kościoła. Szczegółowy program restauracji obiektu, zmierzający do usunięcia zarówno zniszczeń spowodowanych przez pożar, jak i wynikających z naturalnego procesu starzenia się materiału, głównie choroby kamienia. Przedstawienie rezultatów przeprowadzonych prac.

B. Voinchet, *Le portail de Moissac (Portal w Moissac)*, ss. 20—25, 11 il. Portal opactwa w Moissac, uważany za jedno z arcydzieł świata chrześcijańskiego, od prawie dwóch wieków ulega niszczeniu powodowanym przez „chorobę” kamienia. W artykule podano chronologię, rodzaj i mechanizm obserwowanych zniszczeń, rodzaj podjętych interwencji i poczynione po nich obserwacje oraz rozważenie metody leczenia i restauracji. Decyzja zostanie podjęta w zależności od rezultatów prowadzonych obserwacji.

P. M. Auzas, *Trésors de Bretagne (Skarbcze Breitanii)*, ss. 27—34, 17 il. Charakterystyka skarbców znajdujących się na terenie Breitanii, z rozróżnieniem dwóch rodzajów: katedralnych, będących w gestii państwa, oraz komunalnych, a także podanie odmiennych zasad ich funkcjonowania. Opis skarbcza katedralnego w Vannes utworzonego w 1960 r. i sześciu skarbców komunalnych (gminnych?) utworzonych w latach 1953—1970 oraz starszego od nich i najbogatszego, ale nie udostępnionego jeszcze — w Saint-Jean-du-Doigt.

F. Enaud, *Une découverte: les fresques de l'ancienne église des Cordeliers de Briançon (Odkrycie: freski dawnego kościoła klasztorowego w Briançon)*, ss. 34—42, 12 il. Dzieje konwentu franciszkańskiego w Briançon; zupełna dewastacja gotyckiego kościoła, zamienionego w XIX w. na szpital wojskowy. Historia odkrycia malowideł ściennych na sklepieniu kolebkowym zakrystii w 1958 r., trudności z usunięciem niewłaściwego użytkownika i rozpoczęcie prac rewaloryzacyjnych w 1972—1973 r. Głównym tematem artykułu jest program ikonograficzny malowideł powstałych w połowie XV w. Hipoteza autorstwa Jacopo Jaquerio lub jego szkoły uzależniona jest od wyników badań prowadzonych w pozostałych częściach kościoła.

J. Feray, *Reims, au palais du Tau: la salle Charles X (Reims, pałac du Tau, sala Karola X)*, ss. 43—44, 2 il. Opis skarbcza w dawnej rezydencji arcybiskupów koło katedry w Reims i zgromadzonych tam pamiątek po ostatniej ceremonii królewskiej, jaką była koronacja Karola X w 1825 r.

J. Feray, *Chambord, aménagements récents (Chambord — obecne wyposażenie wnętrz)*, ss. 45—48, 4 il. Szczegółowy opis, według kolejności sal, szeroko zakrojonych prac nad rewaloryzacją i wyposażeniem wnętrza zamku, prowadzonych na podstawie danych histo-

rycznych zgromadzonych w ciągu badań obiektu i badań archiwalnych — głównie inwentarzy.

Ch. Derouet, *Grandes demeures angevines au XIX siècle: L'oeuvre de René Hodé entre 1840 et 1870 (Wielkie siedziby andegaweńskie w XIX w.: dzieło René Hodé między 1840 a 1870)*, ss. 49—64, 25 il. Tematem artykułu jest dorobek prowincjonalnego architekta René Hodé, czynnego w latach 1840—1870 na terenie Andegawenii, twórcy czternastu „zamek” — rezydencji wiejskich, otoczonych rozległymi parkami, autora przebudów wielu innych siedzib szlacheckich i restauratora trzech zamków. Dane biograficzne, wnikliwa analiza twórczości R. Hodé, architekta i dekoratora, poparta bogatym materiałem dokumentacyjnym.

H. Enguehard, *Château d'Angers (Zamek w Angers)*, ss. 65—80, 25 il. Studium monograficzne zamku ujęte w trzech rozdziałach: 1. Dzieje zamku od czasów założenia przez Ludwika Świętego na murach gallo-romańskich do momentu wpisania obiektu do rejestru zabytków w 1875 r.; 2. Krótkie wyliczenie działań restauratorskich podjętych od 1945 r.; 3. Opis katalogowy poszczególnych części zamku.

Działalność Caisse National MHS, s. 81, 1 il.

B. Fonquernie, *Les architectes français et la conservation des monuments anciens en Egypte (Architekci francuscy i konserwacja zabytków w Egipcie)*, ss. 82—85, 10 il. Wyliczenie badań prowadzonych przez Francuzów w Egipcie od czasów Napoleona po apel UNESCO w sprawie ratowania zabytków Nubii, ogłoszony w 1960 r. Szczegółowa relacja udziału ekip francuskich w tej międzynarodowej akcji.

Aktualności, s. 86, 1 il.

Lista nieruchomości sklasyfikowanych jako zabytki historyczne w ciągu roku 1975, ss. 87—96, 20 il.

Oprac. Wanda Ożarowska

STUDIES IN CONSERVATION. Wyd. International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works (IIC), Londyn. Ukazuje się cztery razy w roku.

Tom 21 (1976)

Zeszyt 1, strona 50, ilustracje

S. Waltson, J. Dolanski, *Two Painted and Engraved Sandstone Sites in Australia (Dwa obszary zabytkowe malowanych i rytowanych piaskowców w Australii)*, ss. 1—17, 15 il. Opis zespołów dekoracji skalnych położonych w New South Wales. Wyniki przeprowadzonych oznaczeń pigmentów i skalnych podłoży. Omówienie stanu zachowania dekoracji i przyczyn zniszczenia. Dotychczas wykonane prace zabezpieczające oraz projekty dalszych zamierzeń konserwatorskich.

E. L. Richter, H. Harlin, *The „Stuttgarter Kartenspiel” — Scientific Examination of the Pigments and Paint Layers of Medieval Playing Cards („Stuttgarter Kartenspiel” — badanie pigmentów i warstw malarskich średniowiecznych kart do gry)*, ss. 18—24, 6 il. Podłoże kart składa się z sześciu warstw klejonego papieru, datowanego na podstawie filigranów na lata 1427—1431. Oznaczenia mikroskopowe, spektrograficzne i metodą dyfrakcji rentgenowskiej wykazały występowanie następujących pigmentów: bieli ołowiowej, kredy, cynianu ołowiu, zielonego zasadowego siarczanu miedzi ($\text{Cu}_4\text{SO}_4(\text{OH})_6 \cdot \text{H}_2\text{O}$), azurytu, cynobru, minii, węgla drzewnego, sadzy, ochry oraz bliżej nieokreślonych żółcieni i czerwieni organicznych. Partie złożone wykonane są pięcioma różnymi technikami, m.in. złotem „mozaikowym” (SnS_2).

R. A. C. Cobbe, *Examination of Modern Paintings: Technical Informations Preceived from Artists (Badanie współczesnych malowideł: informacje techniczne uzyskiwane od artystów)*, ss. 25—33, 10 il. Przy konserwacji dzieł sztuki konieczna jest znajomość występujących w nich materiałów. Aby uniknąć wielu kosztownych badań, w Miejskim Muzeum i w Galerii Sztuki w Birmingham opracowano metody pozyskiwania informacji od autorów dzieł współczesnych. Informacje uzyskane z wypełnianych przez artystów ankiet oraz z indywidualnie kierowanych pytań szczegółowych okazały się użyteczne.

S. Profi, L. Weier, S. E. Filippakis, *X-ray Analysis of Greek Bronze Age Pigments from Knossos (Analiza rentgenowska pigmentów epoki brązu w Grecji z Knossos)*, ss. 34—39, 2 tab. Wyniki oznaczeń 24 próbek pigmentów pobranych z malowideł ściennych w Knossos, datowanych 1700—1400 p.n.e. Oznaczenia wykonano za pomocą rentgenowskiej analizy fluorescencyjnej, dyfrakcji rentgenowskiej i mikroskopowo. Stwierdzono występowanie dwóch rodzajów błękitów: błękitu egipskiego i glaukofanu-minerału z grupy amfiboli ($\text{Na}_2\text{Mg}_3\text{Al}_2(\text{Si}_8\text{O}_{22})_2(\text{OH})_2$).

K. Hempel, *An Improved Method for the Vacuum Impregnation of Stone (Ulepszona metoda próżniowej impregnacji kamienia)*, ss. 40—43, 4 il. Prosta i skuteczna metoda impregnacji próżniowej polegająca na uformowaniu nieprzepuszczalnego dla powietrza płaszczka wokół elementu nasyconego. Pod płaszczem u podstaw elementu nasącza się rurkę polietylenową do wprowadzenia środka nasycającego, w najwyższej części płaszczka wstawia się przewód do pompy próżniowej. Podano materiały do wykonania płaszczka, środki stosowane do nasycania oraz warunki przeprowadzania impregnacji.

R. E. M. Hedges, *On the Occurrence of Bromine in Corroded Silver (O występowaniu bromu w skorodowanym srebrze)*, ss. 44—46, 2 tab. W obiektach srebrnych pochodzących z wykopalisk stwierdzono występowanie oprócz chlorku również i bromku srebra. Wzajemne stosunki obu soli są różne. Omówienie wyników oznaczeń z punktu widzenia procesów chemicznych i zależności od warunków otoczenia, w których znajdował się obiekt przed wydobyciem.

Recenzje

(N.J.S., rec.), *Centre National de la Recherche Scientifique. Colloques Internationaux No. 548. Les techniques de laboratoire dans l'étude des manuscrits (Techniki laboratorium w badaniu rękopisów)*, Paris 13—15 septembre, Centre National de la Recherche Scientifique, 1974, 270 ss., ilustracje.

(N.J.S., rec.), H. Wynter, A. Turner, *Scientific Instruments (Instrumenty naukowe)*. Studio Vista, London 1975, 239 ss., ilustracje.

Streszczenia artykułów w jęz. francuskim i niemieckim, ss. 49—50.

Zeszyt 2, strona 50, ilustracje

S. Baltoyiannis, *Conservation and Restoration of the Wall Paintings in the Church of the Protothronos, Naxos. Part I, Removal of the Paintings (Konserwacja i restauracja malowideł ściennych w kościele Protothronosa, Naksos. Część I. Zdejmowanie malowideł)*, ss. 51—62, 15 il. Kopuła kościoła ma dwie warstwy dekoracji malarskich wykonanych w technice bizantyjskiej. Stan malowideł wymagał konserwacji, jednak ze względu na obecność wcześniejszego malowidła pod spodem oraz wartość malowidła późniejszego nie zdecydowano się na konserwację *in situ* ani też na zdejmowanie malowidła fragmentami. Opisano technikę zdjęcia malowidła późniejszego w całości z powierzchni kopuły.

W. A. Oddy, H. Lane, *The Conservation of Waterlogged Shale (Konserwacja przesyconych wodą łupków)*, ss. 63—66. Łupki były w starożytności materiałem wykorzystywanym do produkcji ozdób i przedmiotów użytkowych. Mimo różnic w składzie chemicznym, w wydobywanych ze środowiska wodnego łupkach, podobnie jak w drewnie, zachodzą takie zjawiska, jak deformacja i spękania. Opis zastosowania poliglikoli etylenowych 4000 i 6000 przy konserwacji obiektów wykonanych z łupków. Wieloletnia obserwacja zabezpieczonych łupków wykazała stabilność obiektów. Nie stwierdzono, aby obecność siarczków żelaza i innych soli żelaza w łupkach była przeciwwskazaniem do stosowania poliglikoli etylenowych.

J. Riederer, *The Rathgen Research Laboratory at Berlin (Laboratorium badawcze imienia Rathgena w Berlinie)*, ss. 67—73, 5 il. Laboratorium powstało w 1975 r. jako oddział Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz. Wyposażone jest w nowoczesny sprzęt, m.in. w elektronowy mikroskop skaningowy, spektrofotometr w podczerwieni, do oznaczeń dyfrakcji rentgenowskiej, fluorescencji rentgenowskiej, termoluminescencji, neutronowej analizy aktywacyjnej. Głównym zadaniem tej placówki są badania metali, ceramiki, barwników tkanin. Ponadto wymagane są od laboratorium porady i informacje dla konserwatorów i doskonalenie techniki konserwacji.